

Социологический метод позволяет получить информацию о ключевых показателях результата процесса от его потребителей. Данный метод удобно использовать для вспомогательных процессов, потребителями которых являются сотрудники этой же организации.

При отсутствии возможности (или экономической целесообразности) использования двух вышеуказанных методов применяют метод оценки результатов процесса экспертами.

Расчетный метод применяется для представления обобщенных результатов измерений предыдущими методами на всех уровнях измерения процесса.

Комплексный метод оценки уровня качества продукции основан на использовании обобщенного показателя ее качества.

В настоящее время руководителей организаций, где внедрено или внедряется система менеджмента качества, интересует вопрос о достижении результативности процессов и системы в целом. На наш взгляд, для получения обоснованных данных, подтверждающих результативности процессов системы менеджмента качества нужно применить наиболее подходящий метод мониторинга и измерений на основе анализа группы характеристик процесса. Ведь правильная оценка даст правильный результат, который необходим для принятия управленческих решений, направленных на улучшение экономических показателей и увеличение объемов реализации, затрат на обнаружение и исправление дефектов, внешние и внутренние потери, повышение конкурентоспособность продукции и услуг.

Использованная литература

1. Tashpulatov M.M., Sharipov K.A. Quality philosophy in product quality management (Tutorial). - Т.: FTRMQ - ТТПУ - "Science and Technology Center", 2013, - 437 p. (This book is available in PDF version at the university IRC).
2. Yoldoshev N.Q., Yusupova D.T. Quality management. Study guide.-Т.: TDIU, 2019. -270 p. (This book is available in PDF version at the university IRC).
3. R.O. Ismatov. Quality management system in the enterprise. Study guide.- Namangan: Namangan Engineering Construction Institute, 2020. - 264b. (This book is available in PDF version at the university IRC).

«ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ»НИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРТИБИ⁷⁶

Фаниев Уткир Фуломиддинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети магистри
Илмий раҳбар: доц. О.Кулжанов

Ташкилотнинг пул оқимлари тўғрисидаги маълумот молиявий ҳисобот фойдаланувчиларига ташкилотнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш имконияти ҳамда ташкилотнинг ушбу пул

⁷⁶ БҲХСҚ томонидан 2007 йил сентябрда 7-сон БҲХСнинг номи “Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот”дан “Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот”га ўзгартирилди.

оқимларидан фойдаланиш заруриятини баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Фойдаланувчилар томонидан қабул қилинадиган иқтисодий қарорлар ташкилотнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш имкониятини ҳамда уларни ҳосил қилиш муддати ва аниқлигини баҳолашни талаб этади.

Ушбу ҳисобот шаклининг мақсади ташкилотнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларидаги ўтган давр ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотни давр мобайнидаги пул оқимларини операция, инвестиция ва молиявий фаолиятлар билан таснифлайдиган пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботда тақдим этилишини талаб қилишдан иборатдир.

Молиявий ҳисобот фойдаланувчилари ташкилот пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини қандай ҳосил қилиши ва фойдаланишини билишдан манфаатдор. Бундай маълумот ташкилот фаолиятининг характеридан, масалан, молиявий институтлардаги каби пул маблағларини ташкилот фаолиятининг маҳсулоти деб ҳисоблаш мумкинлигидан қатъи назар талаб этилади. Ташкилотлар уларнинг даромад келтирувчи фаолият турлари фарқли бўлишига қарамай пул маблағларига, асосан, бир хил сабабларга кўра эҳтиёж сезади. Уларга пул маблағлари операцияларини амалга ошириш, мажбуриятлари бўйича тўловларни амалга ошириш ҳамда инвесторларга даромадларини тўлаш учун зарурдир. Шунинг учун мазкур стандарт томонидан пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни барча ташкилотлар тақдим этишини талаб қилади.

Пул оқимлари тўғрисидаги маълумотнинг *афзалликлари* сифатида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот бошқа молиявий ҳисобот шакллари билан бирга қўлланганда, фойдаланувчиларга ташкилотнинг соф активларидаги, молиявий структурасидаги (ликвидлиги ва тўлов қобилияти) ва ўзгарувчан имкониятлар ҳамда шароитларга мослашиш мақсадида ўзининг пул оқимлари суммаси ва муддатларига таъсир кўрсата олиш қобилиятидаги ўзгаришларни баҳолаш имконини берадиган маълумот билан таъминлайди. Пул оқимлари тўғрисидаги маълумот ташкилотнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш имкониятларини баҳолашда фойдали бўлиб, фойдаланувчиларга турли ташкилотларга тегишли келгуси пул оқимларининг жорий (дисконтланган) қийматини баҳолаш ва қиёслаш моделларини ишлаб чиқиш имконини беради. Шунингдек, бундай маълумот бир хил операция ва ҳодисаларнинг турлича ҳисобга олиш тартибларини қўллаш имконини бермаслиги боис, турли ташкилотларнинг операция фаолияти натижалари тўғрисидаги ҳисоботларининг қиёсланувчанлигини оширади.

Одатда ўтган давр пул оқимлари тўғрисидаги маълумотдан келгуси пул оқимларининг суммаси, муддати ва аниқлигининг кўрсаткичи сифатида фойдаланилади. У, шунингдек, келгуси пул оқимлари бўйича олдинги баҳолашлар тўғрилигини текширишда ҳамда фойдалилик ва соф пул оқимлари ўртасидаги боғлиқликни, шунингдек, ўзгарувчан нархларнинг таъсирини ўрганишда самаралидир.

Пул маблағларининг эквивалентлари инвестиция ёки бошқа мақсадлар учун эмас, балки қисқа муддатли пул мажбуриятларини бажариш учун

мўлжалланган. Инвестицияни пул маблағларининг эквиваленти деб таснифлаш учун у белгиланган суммадаги пул маблағига осон айлантириладиган ва қийматидаги ўзгаришлар rischi аҳамиятсиз даражада бўлиши лозим. Шу сабабли инвестиция одатда сўндириш муддати қисқа бўлганда, яъни харид қилинган санадан бошлаб тахминан уч ой ёки ундан кам бўлса, пул маблағларининг эквиваленти ҳисобланади. Хусусий капиталга инвестициялар, масалан, сўндириш муддатидан биров олдин харид қилинган ва белгиланган қайта сотиб олиш санасига эга имтиёзли акциялар каби моҳиятан пул маблағларининг эквиваленти бўлмаса, пул маблағларининг эквиваленти ҳисобланмайди.

Банк кредитлари одатда молиявий фаолиятга тегишли деб қаралади. Лекин, айрим давлатларда талаб қилинганда тўланадиган банк овердрафтлари ташкилот пул маблағларини бошқариш жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Бундай ҳолларда банк овердрафтлари пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари таркибига киритилади. Банк билан тузилган бундай келишувларнинг ўзига хос хусусияти банкдаги ҳисобварақ қолдиғининг кўпинча мусбатдан манфийга ўзгариб туришидир.

Пул оқимлари пул маблағлари ёки пул маблағлари эквивалентларининг моддалари ўртасидаги ҳаракатни ўз ичига олмайди, чунки ушбу компонентлар ташкилотнинг операцион, инвестиция ёки молиявий фаолиятининг эмас, балки пул маблағларини бошқаришнинг бир қисмидир. Пул маблағларини бошқариш ортқча пул маблағларини уларнинг эквивалентларига инвестиция қилишни ўз ичига олади.

Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этиш

Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботда давр учун пул оқимлари операцион, инвестиция ва молиявий фаолият бўйича таснифланган ҳолда тақдим этилиши лозим.

Ташкилот операцион, инвестиция ва молиявий фаолияти бўйича пул оқимларини бизнес фаолиятига мос тарзда тақдим этади. Фаолият тури бўйича таснифлаш фойдаланувчиларга ушбу фаолиятларнинг ташкилот молиявий ҳолатига ва унинг пул маблағлари ҳамда пул маблағлари эквивалентларининг суммасига таъсирини баҳолаш имкон берадиган маълумот билан таъминлайди. Бу маълумотдан ушбу фаолиятлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни баҳолаш учун ҳам фойдаланиш мумкин.

Айни бир хил операция турли хил таснифланадиган пул оқимларини ўз ичига олиши мумкин. Масалан, қарз бўйича пул маблағларини тўлаш ўз ичига асосий сумма ва фоизларни олганда, фоиз қисми операцион фаолият тарзида таснифланиши мумкин, асосий сумма қисми эса молиявий фаолият тарзида таснифланади.

Операцион фаолият

Операцион фаолият – ташкилотнинг асосий даромад келтирувчи фаолияти ҳамда инвестиция ва молиявий фаолиятдан ташқари бошқа фаолият турлари.

Операцион фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларининг суммаси - ташкилотнинг қарзларини тўлаш, операцион имкониятларини сақлаб қолиш, дивидендларни тўлаш ва молиялаштиришнинг ташқи манбаларига мурожаат қилмасдан, янги инвестициялар қилиш учун етарли бўлган пул оқимларини қай

даражада ҳосил қилганлигини акс эттирувчи асосий кўрсаткичдир. Ўтган даврларда операцион фаолиятдан келиб чиққан пул оқимларининг алоҳида таркибий қисмлари тўғрисидаги маълумот бошқа маълумотлар билан биргаликда операцион фаолият бўйича келгуси пул оқимларини прогноз қилишда фойдалидир.

Операцион фаолият бўйича пул оқимлари биринчи навбатда ташкилотнинг асосий даромад келтирувчи фаолиятдан келиб чиқади. Шунинг учун улар одатда фойда ёки зарарни аниқлашда ҳисобга олинadиган операциялар ёки бошқа ҳодисалар натижаси ҳисобланади. Операцион фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларига қуйидагилар мисол бўлади:

(а) товарларни сотиш ва хизматларни кўрсатишдан пул маблағларининг келиб тушиши;

(б) роялти, хизмат ҳақлари, воситачилик ҳақлари ва бошқа тушум кўринишидаги пул маблағларининг келиб тушиши;

(в) етказиб берувчиларга товарлар ва хизматлар учун пул маблағлари тўлови;

(г) ходимларга ва ходимлар номидан пул маблағлари тўлови;

(д) суғурта ташкилотининг мукофотлар ва даъволар, аннуитетлар ҳамда суғурта полиси билан боғлиқ бошқа тўловлар бўйича пул маблағлари келиб тушиши ва пул маблағлари тўлови;

(е) молиявий ёки инвестиция фаолиятига аниқ тегишли бўлмаган фойда солиғи бўйича пул маблағлари тўлови ёки уларнинг қайтарилиши;

(ё) дилинг ёки савдо мақсадларида тузилган шартномалар бўйича пул маблағлари келиб тушиши ва пул маблағлари тўлови.

Ускунани сотиш каби айрим операциялар фойда ёки зарар таркибида тан олинadиган фойда ёки зарарни келтириб чиқариши мумкин. Бундай операцияларга боғлиқ пул оқимлари инвестиция фаолиятдан пул оқимлари тарзида таснифланади. Аммо, 16-сон БҲХС “Асосий воситалар” нинг 68А бандида таъкидланганидек, ижарага бериш ва кейинчалик сотиш учун мўлжалланган активларни ишлаб чиқариш ёки харид қилиш учун амалга ошириладиган пул маблағлари тўлови операцион фаолиятдан пул оқимлари ҳисобланади. Бундай активларни ижарага бериш ва кейинчалик сотишдан пул маблағлари келиб тушиши ҳам операцион фаолиятдан пул оқимлари саналади.

Ташкилот қимматли қоғозлар ва қарзларни дилинг ёки савдо мақсадида ушлаб туриши мумкин ва бунда улар қайта сотиш учун харид қилинадиган захираларга ўхшайди. Шунинг учун дилинг ёки савдо учун мўлжалланган қимматли қоғозларнинг сотиб олиниши ва сотилишидан келиб чиқадиган пул оқимлари операцион фаолият тарзида таснифланади. Худди шундай, молиявий институтлар томонидан бериладиган аванс пул маблағлари ва қарзлар, одатда, молиявий ташкилотнинг асосий даромад келтирувчи фаолиятига тегишли бўлганлиги сабабли операцион фаолият тарзида таснифланади.

Инвестиция фаолияти

Инвестиция фаолияти – узоқ муддатли активларнинг ва пул маблағлари эквивалентларига кирмайдиган бошқа инвестицияларнинг харид қилиниши ва ҳисобдан чиқарилиши.

Инвестиция фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларини алоҳида ёритиш муҳим аҳамият касб этади, чунки бундай пул оқимлари келгуси даромад ва пул оқимларини ҳосил қилиш учун мўлжалланган ресурсларга қанча сарфлар амалга оширилганини кўрсатади. Фақат молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда актив тан олиншига олиб келадиган сарфларгина инвестиция фаолияти тарзида таснифланиши мумкин. Инвестиция фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларига қуйидагилар мисол бўлади:

(а) асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни харид қилиш учун амалга оширилган пул маблағлари тўлови. Ушбу тўловлар капиталлаштириладиган тажриба-конструкторлик сарфлари бўйича ва ташкилотнинг ўзида яратилган асосий воситалар бўйича тўловларни ўз ичига олади;

(б) асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотишдан пул маблағлари келиб тушиши;

(в) бошқа ташкилотларнинг улушли ёки қарз инструментларини ва қўшма корхоналардаги улушларни харид қилиш учун амалга оширилган пул маблағлари тўлови (дилинг ва савдо учун мўлжалланган инструментлар ёки пул маблағлари эквивалентлари бўлиб ҳисобланадиган инструментлар учун қилинган тўловлар бундан мустасно);

(г) бошқа ташкилотларнинг улушли ёки қарз инструментларини ва қўшма корхоналардаги улушларни сотишдан пул маблағлари келиб тушиши (дилинг ва савдо учун мўлжалланган инструментлар ёки пул маблағлари эквивалентлари бўлиб ҳисобланадиган инструментлар бўйича пул маблағларининг келиб тушиши бундан мустасно);

(д) бошқа томонларга берилган аванс пул маблағлари ва қарзлар (молиявий институтлар томонидан берилган аванс пул маблағлари ва қарзлар бундан мустасно);

(е) бошқа томонларга берилган аванс пул маблағлари ва қарзларнинг қайтарилишидан пул маблағлари келиб тушиши (молиявий институтларнинг аванс пул маблағлари ва қарзлари бундан мустасно);

(ё) фьючерс шартномалари, форвард шартномалари, опцион шартномалари ва своп шартномалари бўйича пул маблағлари тўлови, ушбу шартномалар дилинг ёки савдо учун мўлжалланган ҳолатлар ёки тўловларни молиявий фаолият сифатида таснифланадиган ҳолатлар бундан мустасно; ва

(ж) фьючерс шартномалари, форвард шартномалари, опцион шартномалари ва своп шартномалари бўйича пул маблағлари келиб тушиши, ушбу шартномалар дилинг ёки савдо учун мўлжалланган ҳолатлар ёки пул маблағлари келиб тушиши молиявий фаолият сифатида таснифланадиган ҳолатлар бундан мустасно.

Шартнома муайян позицияни хежлаш тарзида ҳисобга олинганда, шартнома бўйича пул оқимлари хежланган позиция бўйича пул оқимлари билан бир хил тарзда таснифланади.

Молиявий фаолият

Молиявий фаолият – ташкилот киритган капитали ва қарз маблағларининг миқдори ва таркибидаги ўзгаришларга олиб келадиган фаолият.

Молиявий фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларини алоҳида ёритиб бериш муҳим аҳамият касбэтади, чунки бу маълумот ташкилотни капитал билан таъминловчилар томонидан келгуси пул оқимларига бўлган талабларини прогноз қилиш учун фойдалидир. Молиявий фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларига қуйидагилар мисол бўлади:

(а) акциялар ёки бошқа улушли инструментларни муомалага чиқаришдан пул маблағлари келиб тушиши;

(б) ташкилот акцияларини харид қилиш ёки муомаладан чиқариш учун мулкдорларга пул маблағлари тўлови;

(в) қарз мажбуриятларини чиқариш, қарзлар бериш, векселлар, облигациялар, гаров ва бошқа қисқа муддатли ёки узоқ муддатли қарз мажбуриятларини чиқаришдан пул маблағлари келиб тушиши;

г) қарзлар бўйича қайтарилган пул маблағлари тўлови; ва

(д) ижарачи томонидан ижара бўйича сўндирилмаган мажбуриятни камайтириш учун амалга оширилган пул маблағлари тўлови.

Демак, муқобил равишда операцион фаолият бўйича соф пул оқимларини умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисоботда ёритилган тушумлар ва харажатларни акс эттириш ҳамда давр мобайнида захиралардаги ва операцион дебиторлик ва кредиторлик қарзларидаги ўзгаришларни акс эттириш орқали билвосита усулда тақдим этиш мумкин.

ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИДА СОЛИҚ НАЗОРАТИНИ ҚЎЛЛАНИЛИШИНING АҲАМИЯТИ

Кулимова Хуснида Махсуд қизи
Тошкент молия институти
“Молия” кафедраси доценти, PhD
husnida2016@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада тадбиркорлик субъектларининг ташқи савдо алоқаларини бошқаришда солиқ назоратининг аҳамияти келтирилган, шу билан биргаликда солиқ органларининг назорат фаолияти, ташқи иқтисодий муносабатларни тартибга солиш усуллари, божхона таъриф усуллари билан боғлиқ бўлмаган ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш усуллари ўрганилган. Шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг ташқи савдо алоқаларини бошқаришда солиқ назоратининг аҳамиятини ўрганишга доир илмий мунозаралар юритилган ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: экспорт, импорт, савдо операцияси, молиявий имтиёзлар, солиқ тўловчи, божхона божи, божхона маъмуриятчилиги, солиққа тортиш, божхона, солиқ, солиқ назорати.

Маълумки, экспортёр корхоналарни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлашнинг мақсадлилигини оширишда, импорт операцияларида ҳужжат билан тасдиқланган маҳсулотларнинг тўлиқ истеъмолчиларга етказилишига эришишда солиқ назоратидан фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.